

Litteraturgranskningar

MIKAEL AXBERG: *Rättvisa och demokrati. Om prioriteringar i sjukvården*. Acta Universitatis Upsaliensis, Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, 125, 1997.

Rättvisa och demokrati är alltså den uppförande huvudtiteln på Mikael Axbergs avhandling som försvarades i Uppsala i mars. Avhandlingen utgår från att den svenska sjukvården står inför ett allvarligt problem: det krävs idag mer än tidigare prioriteringar mellan patienter med olika behov av vård. De resurser som står till sjukvårdens förfogande är med nödvändighet otillräckliga för att tillfredsställa alla behov som finns och kommer att uppstå. En av flera förklaringar till detta är att medicinvetenskapens utveckling gör allt fler sjukdomar behandlingsbara, vilket ökar kraven från drabbade på att få behandling.

Vilka vårdområden bör då prioriteras, vilka patienter ges förtur? Utifrån detta spännande problem formuleras tre huvudfrågor för avhandlingen. Den första handlar om ifall *livsstil* är en giltig grund för prioritering av patienter, om t ex en rökare som med stor sannolikhet ådragit sig sin lungcancer genom sin livsföring ska få stå tillbaka för patienter som inte tagit denna typ av risk. Den andra frågan gäller ifall *ålder* är en tillbörlig prioriteringsgrund. Den tredje frågan handlar om *vem* som ska besluta om hur knappa vårdresurser ska fördelas, politikererna eller läkarna.

I denna recension ska jag i huvudsak utgå från de tre syften som kan relateras till dessa huvudfrågor och diskutera i vilken utsträckning de har uppfyllts.

1. Om prioriteringar i sjukvården utifrån livsstil

Avhandlingens syfte i relation till den första frågan sågs vara normativt i hypotetisk me-

ning. "Givet att man vill försvara ... livsstils-prioriteringar, hur kan man tänka utifrån olika teoretiska perspektiv?" (s 16) "Hur kan man med olika teoretiska utgångspunkter försvara att knappa vårdresurser fördelas med hänsyn till människors livsstil?" (s 16) Problemet beskrivs som ett rättviseproblem, vilket är lätt att gå med på: en av de vanligaste innebörderna hos "rättvisa" är ju distributiv sådan. Frågan om på vilka grunder knappa sjukvårdsresurser ska fördelas är då i högsta grad en rättvisefråga.

Men ett problem uppstår när detta syfte ska uppfyllas i bokens andra kapitel. De "teorier om rättvisa" som ska uppmärksammas är nämligen Rawls rättighetsbaserade teori utvecklad i *A Theory of Justice*, utilitarism och perfektionism (s 15). Att Rawls *A Theory of Justice* är en teori om rättvisa är knappast kontroversiellt. Men är utilitarism det? Utilitarismen säger ju bara att man bör välja den handling (eller, för regelutilitarister, typ av handling) som maximerar lusten eller nyttan i världen. Det finns ingen speciell utilitaristisk rättvisa, vare sig man med "rättvisa" menar distributiv eller proceduriell sådan. Vilka fördelningar respektive samhälleliga procedurer som maximerar nyttan är en empirisk fråga för utilitaristen. Det är också problematiskt att tala om en specifik perfektionistisk rättvisa. Perfektionism är ju etiska teorier som uppställer målet att människor ska utvecklas till en högre fullkomlighet på det personliga planet. Det är på inget sätt klart hur föreställningar om rättvisa kopplas till olika perfektionistiska ideal.

Nu skulle man kunna uppfatta termen "rättvisa" i en vidare betydelse än den vanliga inom modern politisk filosofi, dvs proceduriell eller distributiv. Rättvisa kunde helt enkelt sägas handla om vad som är rätt och orätt. Så blir alla moralteorier rättviseteorier. Men denna tolkning motsägs för det första av att denna defini-

tion inte görs i avhandlingen och för det andra av att en stor del av bokens andra kapitel ägnas åt att diskutera rättvisa som en fråga om vad som ska fördelas och hur enligt olika teorier, alltså grundfrågor för distributiv rättvisa.

Uppfattar man teorier om rättvisa som teorier om hur rättfärdiga fördelningar ser ut eller uppnås, uppfylls inte det första avhandlingssyftet alls. Den argumentation som kapitlet utmynnar i handlar inte om fördelningsprinciper föreskrivna av respektive teori. Uppfattar man rättviseteorier på det vidare sättet uppfylls syftet i någon mån, men det blir då svårt att förstå motivet till kapitlets uppläggning.

Kapitlet utmynnar i en diskussion om *vårdkontrakt*. Ett sådant går ut på att patienten skriver kontrakt med sjukvården om att förändra sin livsstil, som att sluta röka, om detta exempelvis väsentligt ökar chanserna för ett bra resultat av en kranskärloperation. En bestämd form av vårdkontrakt är den enda som enligt boken kan försvaras moraliskt: icke-bindande (s 83–84). Enligt ett sådant kontrakt kan den som skriver under på att sluta röka, men som sedan bryter kontraktet, inte vägras operation. De enda som kan bortprioriteras är de som vägrar att alls skriva kontrakt.

Om man väljer att tolka "rättvisa" i den vidare betydelsen har därmed det första syftet i avhandlingen kokat ner till att utifrån utilitarism, perfektionism och rawlsk rättighetsteori ge skäl för den prioritering som kan bli resultatet av detta slags vårdkontraktsförfarande. Detta görs också, fast ytterst summariskt (på mindre än en sida). I sammanhanget anges inte utifrån vilka teorier argumenten får stöd. I de flesta av fallen är detta lätt att gissa, men inte i samtliga.

Först anförs ett argument som handlar om samhällsekonomisk effektivitet: att exempelvis inte ge vård till rökare kan ses som effektivt resursutnyttjande, eftersom en kranskärloperation på en person som fortsätter röka är ineffektiv då patienten riskerar att snabbt bli i behov av vård igen (s 84). Detta tolkar jag som ett försvar utifrån utilitarismen. Jag håller med om att den bortprioritering som kan bli aktuell i princip skulle kunna motiveras så från ett utilitaristiskt perspektiv. Dock blir argumentationen svag. Eftersom den kontraktskrivande gruppen

torde komma att innehålla såväl personer som har en ärlig avsikt att försöka uppfylla avtalet (vare sig de sedan lyckas eller inte), som de som inte har en tanke på att ens försöka men är beredda till en nödlögn för att få vård ändå, bör den grupp som kan komma att prioriteras bort bestå av en mycket speciell sorts hårdnackade personer. Sjukhuskorridorerna kommer inte att vimla av sådana människor. Effektivitetsvinsten lär bli mycket liten. I en situation av knapphet skulle man utifrån en utilitaristisk position kunna argumentera för betydligt tuffare livsstilsprioriteringar än vad denna kontraktsidé tillåter.

Den individuella nyttan av ett kontrakt som hjälper en enskild person att underordna det omedelbara begäret det långsiktiga intresset, anförs också som ett argument som torde föras till utilitarismen (s 84). Till detta har jag inga invändningar.

Sedan anförs argumentet att kontraktet markerar att man bör ta ansvar för sin livsföring och inte tillåtas övervältra kostnaderna för sina önskemål på andra (s 84–85). Utifrån vilken teori detta är ett argument framgår inte av texten, men under diskussionen vid disputationen framkom att argumentet syftar på Dworkins kritik av att Rawls teori på vissa sätt lägger för lite ansvar på individer för deras livsföring. Här hade man naturligtvis velat se en argumentation utifrån centrala delar av Rawls teori bygge, eller åtminstone från någon annan Rawls-inspirerad rättighetsteoretikers centrala resonemang. Annars förefaller det poänglöst att hävda att man argumenterar utifrån Rawls teori, eller ens utifrån rättighetsteori.

Slutligen följer ett argument utifrån perfektionistiska föreställningar, nämligen att vårdkontraktet kan ses som ett sätt för samhället att värna och utveckla vissa mänskliga dygder som självkontroll och viljestyrka (s 85). Här skulle man kunna invända att viljestyrkan och självkontrollen uppövas dåligt av ett kontraktssystem enligt vilket inga sanktioner sker om man bryter mot kontraktet. Möjligen också att blotta vetenskapen om att fortsatt rökning riskerar resultatet av operationen verkar nog så mycket i denna riktning som ett icke bindande kontrakt. I vilket fall som helst blir det svårt att uppfatta detta som ett argument för prioriteringar: resone-

manget handlar ju bara om den grupp som *inte* kan prioriteras bort, de som skriver under kontraktet.

2. Prioritering utifrån ålder

Avhandlingens andra syfte handlar, parallellt med det första, om att reda ut hur man kan försvara åldersprioriteringar utifrån de olika teroretiska perspektiven (s 16). Detta syfte uppfylls väsentligt bättre än det första, åtminstone om man fortsätter att tolka det som att det är utifrån de presenterade moralteorierna som helhet, inte från specifika distributiva rättvisespekter, som argumentationen ska föras.

Hälsoekonomi och en av dess skolor, *Quality Adjusted Life Years*, eller QALY, representerar i tredje kapitlet utilitarismliknande resonemang. I en QALY-analys tillskrivs hälso-tillstånd olika värden. Sämre tillstånd får lägre värden. Huvudidén med QALY är att maximera antalet kvalitetsjusterade år, dvs levnadsår med goda värden för hälsotillståndet. Här förordas åldersprioriteringar om detta maximerar antalet kvalitetsjusterade levnadsår (s 122–126). Mer än så sägs egentligen inte, vilket är synd eftersom resonemanget här skulle kunnat utvecklas på ett intressant sätt. Om QALY betraktas som besläktad med handlingsutilitarism, där varje handling värderas efter om den maximerar nyttan eller inte, skulle unga få gå före gamla i alla konkreta fall där detta kunde väntas leda till en maximering av kvalitetsjusterade levnadsår. Men annat än ålder kan mycket väl spela in i beslutet, vilket påpekas i avhandlingen. Om en yngre person lider av en kronisk sjukdom som tänks leda till en svårartad nedsättning av livskvalitén, kan en äldre person som förväntas leva ett friskare liv om hon får behandling, prioriteras. Från denna tolkning av QALY är det tveksamt att hävda att åldersprioriteringar *försvaras*: ålder *tillåts* vara en av de faktorer som vägs in vid beslutet. Men skulle man utifrån QALY kunna tänka sig förordandet av mer regelmässiga åldersprioriteringar, att yngre som tumregel fick gå före äldre? Då skulle man få något som mer liknade regelutilitarism, dvs att vissa handlingsregler anses böra följas därför att detta på det hela taget tros generera mer nytta än ställningstagande i varje enskilt fall. Man

skulle också ha mer av ett entydigt försvar av åldersprioriteringar.

För det Rawls-inspirerade försvaret av åldersprioriteringar väljs Norman Daniels, som utgår från Rawls idé om lika möjligheter och söker tillämpa denna på sjukvårdsområdet (s 133ff). Begreppet *normal opportunity range* avser det utrymme ett visst samhälle har för olika livsprojekt. Vårdens uppgift är, enligt Daniels, att säkerställa allas möjlighet att utnyttja detta utrymme, utifrån vars och ens personliga förmågor och talanger. Därför bör sjukvårdsresurser prioriteras så att gammal får stå tillbaka för ung eftersom detta ger båda grupper en rättmätig del av *the normal opportunity range*. Axberg diskuterar och kritiserar detta resonemang på ett intressant sätt.

Perfektionistisk moralteori representeras i detta kapitel av en bestämd författare inom den kommunitära traditionen, Daniel Callahan (s 140 ff). När man levt sitt liv och gjort det man ska under ett naturligt levnadslopp så har man upplevt det man rimligen kan begära, anser Callahan. I det läget kan man kräva av de gamla att de ska stå tillbaka för de unga vid fördelning av knappa vårdresurser.

3. Vem ska fatta beslutet?

Avhandlingens tredje huvudfråga handlar alltså om vem som ska besluta om hur knappa vårdresurser ska fördelas (s 16) och behandlas i det fjärde kapitlet. Min tolkning är att syftet helt enkelt varit att besvara denna fråga, alltså att i detta fall faktiskt ta ställning.

Svaret på frågan vem som ska fatta vad som benämns makrobeslut på klinisknivå, dvs t ex bestämma om riktlinjer för medicinsk behandling och köprinciper är, enligt Axberg, läkarna, men under demokratisk kontroll. Han ger vissa förslag till hur den demokratiska kontrollen ska institutionaliseras. Vidare föreslås olika institutioner för att läkarna ska träna sig i att göra moraliska ställningstaganden.

Avhandlingens argumentation uppställs för det första som en genomgång av argument för, respektive emot, tesen att politiken ska styra över läkarna i dessa prioriteringsfrågor. För det andra presenteras och diskuteras argument för

och emot att det istället är läkarna som ska fatta dessa beslut. I det följande har argumenten sammanförts under den tes som Axberg driver och argumenten har numrerats. Det finns alltid en fara med att omstrukturera andras resone-
 mang, men jag har ansett att man vinner så mycket i överskådlighet genom denna förenkling att detta motiverar risken. (Översikten byggs framför allt på argumentationen på sid 188–92.)

T: Läkarna, inte politikerna, ska uppställa regler för makrobeslut på kliniknivå

P1: Läkarna har den nödvändiga sakkunskapen, vilket de folkvalda saknar

P2: En topp- (dvs politiker-styrd) sjukvårdsorganisation göder byråkrati, vilket tränger undan den egentliga verksamheten

P3: Demokratins krav på insyn och kontroll leder annars till att läkarna fråntas det personliga ansvaret och blir enkelspåriga i sin yrkesroll

P4: Den traditionella individorienterade läkaretiken innehåller ett värdefullt värn av den enskilda, som majoritetsviljan kanske inte alltid respekterar

C1P4: Denna läkaretik är inte inriktad på att göra de nödvändiga prioriteringarna mellan människor

P5: Prioriteringsbesluten är nödvändigtvis komplex av både värderingar och fakta. (Premiss: de måste diskuteras i ett sammanhang och de enda som kan göra detta är läkarna eftersom de kan läras upp att ta ställning i värdefrågor (Axberg: föreslår alltså metoder hur) medan politikerna inte gärna kan förväntas lära medicin)

C1: Detta är en oacceptabel begränsning av demokratins räckvidd

P1C1: Om andra än de folkvalda ges politisk makt saknas kontrollmöjligheter

C1P1C1: Självständigheten är förenlig med att demokratin ändå har slutlig kontroll

P1C1P1C1: Axbergs förslag till hur demokratin ska kontrollera professionen

C1C1P1C1: Det kunskapsmässiga underlägget gör att politikerna inte kan syna läkarnas framställningar

P2C1: Även ansvarigheten blir oklar

C1P2C1: I praktisk yrkesutövning kan en läkares ansvar prövas av Hälso- och sjukvårdens ansvarsnämnd; i forskningen prövas verksamheten av det medicinska vetenskapssamhället

C1C1P2C1: På det hela taget arbetar läkarkåren utan inblandning utifrån

C2: En offentlig verksamhet som i huvudsak drivs med skattemedel bör också styras av dess huvudmän

Argumenten P1 – C1P4 diskuteras inte närmare. Argument som P2 och P3 kunde mycket väl ha underbyggts empiriskt – säkerligen skulle man kunna leta fram lämpliga studier av läkarna i deras yrkesroll respektive olika beslutsmodellens effektivitet – men detta görs inte i avhandlingen.

Argument P5 är det argument mot vilket jag använt mest konstruktivistiskt våld (samt tagit hjälp av diskussionen vid disputationstillfället). Vad som sägs inom parentes är den utsagda premiss som förefaller nödvändig för att argumentationen ska gå ihop. Detta är dock inget tungt argument för att läkarna måste fatta beslut om regler för prioriteringar: premissens hållbarhet är tveksam. Bokens andra och tredje kapitel är implicit argument mot ett sådant ställningstagande: här visar ju författaren att han, som inte är läkare, såväl som olika filosofer varav få, om någon, själv är medicinskt skolad, kan argumentera i de värdefrågor det gäller. Det är klart att det vid bedömningar i de enskilda patientfallen – det som kallas mikrobeslut på kliniknivå – krävs medicinsk kunskap. Men det visas inte i avhandlingen att detta krävs för makrobeslut.

Läser man vidare i argumentlistan inser man att C1 är det stora och besvärande argumentet mot läkarstyrningen och också det demokratiteoretiskt intressanta. Här hade man också velat se en fördjupad diskussion. Nu vilar bevisbördan tungt på vad som här kallats P1C1P1C1, dvs Axbergs förslag till hur demokratin ska

kunna upprätthålla kontrollen. Detta går ut på att lekmän ska ges insyn i verksamheten i speciella kommittéer och att sjukvården ska organiseras efter vad som kallas universitetsmodellen. Det senare innebär att någonting motsvarande institutionsstyrelser ska instiftas, i vilka företrädare för sjukvårdens olika yrkeskategorier, samt berörda patientgrupper, ska ingå. Men räcker detta verkligen som demokratisk kontroll? Säg att den dominerande uppfattningen i samhället är att åldersprioriteringar bör göras. Detta vet läkarna om. Men efter att noga ha studerat sin Bentham, fördjupat sig i Rawls och vänt och vridit på den politiska filosofins olika problem vad gäller rättigheter och rättvisa, kommer den stora majoriteten av dem fram till att åldersprioriteringar är moraliskt oacceptabla. Då har demokratin inget instrument för att driva igenom att åldersprioriteringar faktiskt görs. Argument C1 tas inte väl om hand i diskussionen.

4. En orättvis kritik?

Ovanstående genomgång av i vilken utsträckning avhandlingens syften uppfylls är både rättvis och orättvis. ("Rättvis" står då för att beröm och klander utdelas i enlighet med förtjänst – en aspekt av distributiv rättvisa, således.) Rättvis därför att de påtalade bristerna föreligger: det råder en oklarhet ifråga om avhandlingens första två syften – att argumentera för livsstils- respektive åldersprioriteringar utifrån olika rättviseteoretiska perspektiv – då det inte slås fast vad som menas med en rättviseteori. Hur man än tolkar syftet uppfylls det knappast alls vad gäller frågan om livsstilsprioriteringar. Det andra syftet, att argumentera utifrån teorierna för åldersprioriteringar, uppfylls relativt tillfredsställande, även om vissa resonemang borde utvecklats. Det tredje syftet, som inte heller utsågs tydligt, men som jag tolkat som att *besvara* frågan om vilka som ska fastställa reglerna för hur prioriteringar ska göras, fullföljs så till vida att ett svar avges, men argumentationen för detta är väl vag och outvecklad.

Dessa problem tror jag i hög grad beror på brister i avhandlingens struktur. En läsare har

helt enkelt svårt att följa den röda tråden. Som den ambitiösa huvudtiteln kan tolkas att antyda, gapar författaren över allt för stora sjöar av den politiska filosofin. Axberg visar prov på bred beläsenhet och har uppenbarligen hanterat ett stort antal delvis mycket svåra texter, vilket naturligtvis är positivt, men antalet diskussionsstrådar borde ha tuktats i slutprodukten och de kvarvarande istället följts ett längre stycke. Detta hade också givit möjlighet till mer självständig analys och mer av ett unikt bidrag till den (tillämpade) politiska filosofin. Boken innehåller nu en uppsjö, i och för sig ofta intressanta, diskussioner om centrala filosofiska problem och det är ofta svårt att se hur de olika resonemangen är relevanta för avhandlingens huvudsyften. Det är förmodligen därför dessa ibland tappas ur sikte.

På sätt och vis är det även därför ovanstående diskussion också är orättvis. Avhandlingen innehåller så väldigt mycket mer än vad som berörts som, även om resonemangen ibland har tveksam relevans i förhållande till den röda tråd man velat ha lättare att följa, har ett fristående intresse. Att göra goda kritiska referat av svåra texter tycks ha engagerat Axberg och värdet av goda kritiska referat bör inte underskattas. Bland bokens många resonemang finns det som är tveksamt och mot vilket jag skulle kunna rikta en mer detaljerad kritik, om jag trodde att någon läsare orkade ta sig igenom en betydligt längre recension än denna. Men där finns också det som är intressant, tänkvärt och skarpsinnigt. I fjärde kapitlet dras exempelvis en parallell mellan vetenskaplig, politisk och normativ diskussion som mynnar ut i ett ideal för såväl det demokratiska som det vetenskapliga samtalet. Detta är en normativ tes i sig, som skulle förtjäna att diskuteras separat. Kapitlet innehåller även bl a en diskussion om olika demokratiideal samt ett ambitiöst vetenskapsteoretiskt resonemang om relationen mellan fakta och värderingar, om kritisk rationalism, weberiansk vetenskapssyn och "den diskursiva utmaningen".

Kritiken kunde också sägas vara orättvis då annat som är skickligt genomfört tappas bort i denna strikta prövning av om syftena uppfylls. Bokens språk är t ex mycket bra. Det flyter lätt och är tydligt. De problem en läsare har med

texten ligger inte på den rent språkliga nivån. Tvärtom används en befriande chosofri svenska i beskrivningen av snåriga filosofiska problem. På en annan nivå är texten också utmärkt: den är resonerande på ett sätt som är föredömligt i samhällsvetenskap, inte minst vad gäller dessa teoretiskt komplicerande frågor.

Ett resonemang jag till sist vill referera delar av är det som förs i bokens femte och sista kapitel "Den politiska filosofins möjligheter och begränsningar". Här granskas och kritiseras olika sätt att försöka undfly ansvaret att ta ställning i etiska frågor, bland annat kommunitarist-inspirerad försök att undgå rationalitet. Kommunitärerna anser att man ska luta sig mot traditionen och det socialt föregivna. Den komunitära kritiken riktas ytterst mot tron på människans reflekterande förmåga, hävdar Axberg. Men det finns ingen väg tillbaka till ett icke-rationellt förhållningssätt. Ett rationellt synsätt må ha brister, men dessa hanteras bäst inom rationalitetens egna ramar. Människor med förnuft vet att inte alltid begagna det. Argumentet att något ska vara som det är därför att det alltid varit så, befriar inte från ansvar. Att inta en sådan position är i sig ett beslut som kräver rättfärdigande. Förutom att jag finner denna ståndpunkt sympatisk, är avhandlingen i sig ett argument för att man faktiskt bör, och måste, ta itu även med svåra etiska problem utifrån en förnuftsstro.

Ytterligare något mycket sympatiskt med boken är den glädje inför filosoferandet och det allvar som dessa stora och svåra frågor möts med, som texten utstrålar. De flesta som själva skrivit en avhandling, eller känner någon som gjort det, skulle väl ta för givet att inte alla delar av arbetet varit helt igenom entusiastmerande, men Mikael Axberg har i alla fall lyckats skriva sin bok som om han ständigt och jämt tyckt det varit roligt att diskutera filosofi.

Kristina Boréus

KARL MAGNUS JOHANSSON: *Transnational Party Alliances. Analysing the Hard-Won Alliance Between Conservatives and Christian Democrats in the European Parliament*. Lund: Lund University Press 1997, 272 s.

Behovet att analytiskt överskrida gränsen mellan nationell och internationell politik har länge varit ett centralt tema i den statsvetenskapliga diskussionen. Att det inte existerar någon internationell politik, helt avskild från inrikespolitiska kraftfält, har accepterats av de flesta forskare inom internationella relationer. Samtidigt har det ökade internationella och transnationella inslaget på traditionellt inrikespolitiska fält uppmärksamrats av forskare inom nationell eller jämförande politik.

Ser vi på forskningen som helhet är det dock betydligt vanligare att man noterar eller erkänner detta behov än att man faktiskt ger sig in på studier som konkret länkar samman den nationella och den transnationella nivån. Karl Magnus Johanssons avhandling "Transnational Party Alliances" vill emellertid göra just detta. Dess syfte är att ge svar på frågan (s. 25) "*What factors promote, respectively impede, the formation and evolution of a transnational party alliance ...?*". Detta forskningsproblem knyts från första början till en teoretisk ram där både klassiska integrationsteoretiska och inrikespolitiska och partiteoretiska element ingår.

Det konkreta föremålet för undersökningen utgörs av den allians mellan kristdemokratiska och konservativa partier i Europaparlamentet som ingicks 1992 och förnyades 1994. Alliansen var från början i allt väsentligt ett samarbete mellan å ena sidan de större kristdemokratiska partierna på kontinenten, å andra sidan de brittiska och danska konservativa partierna. Alliansen har sedermera utökats med bl. a. de konservativa partierna från Österrike, Sverige och Finland.

Genom att intensivstudera alliansens tillkomst och utveckling önskar Johansson bidra till en bredare teoretisk förståelse av betingelserna för transnationell partisamverkan. Den empiriska kartläggningen av processerna är förvisso ett centralt arbetsmoment i sig. Det

empiriska skall emellertid inte leva sitt eget liv; författarens ambition är uttryckligen att arbeta i riktning mot teoretiska generaliseringar.

Avhandlingen omfattar sju kapitel. I det första presenteras problemställningen, forskningsstrategin samt huvuddragen i avhandlingens metodval och empiriska underlag. Kapitel två presenterar de tre breda inriktningar som utgör avhandlingens teoretiska plattform och som utmynnar i en begreppsram för arbetet. Det tredje kapitlet är mer beskrivande och lämnar en bakgrund till den aktuella partialliansen samt beskriver alliansens tillkomstprocess och utveckling. De tre följande kapitlen är analytiska och penetrerar i tur och ordning möjligheterna, motiven samt begränsningarna för transnationella partiallianser. Det sjunde och sista kapitlet sammanfattar resultaten i teoretiska termer och söker specificera de generella mekanismer som styr tillkomsten och utvecklingen av transnationella partiallianser.

De tre teoretiska inriktningar som ger avhandlingen dess begreppsliga förankring är transnationalism, neofunktionalism samt teorier om partiernas strategiska agerande. Från dessa härleds redskap för de tre delarna av den empiriska analysen. Vad gäller möjligheterna till transnationella allianser indelas faktorerna i interna och externa "katalysatorer". Motiven står att finna dels i de transnationella kontakt- och inflytandekanaler som alliansen erbjuder, dels i behovet att maximera parlamentariskt inflytande. Begränsningarna för allianser står slutligen att finna i ett dubbelt kongruensproblem. Det ideologiska kongruensproblemet består i att de berörda europeiska partierna på många viktiga ideologiska punkter står relativt långt från varandra. Det andra kongruensproblemet har att göra med svårigheten att sammanjämka ståndpunkter och agerande mellan två arenor, den europeiska och den inrikespolitiska.

I metod- och materialhänseende kan undersökningen betraktas som en fallstudie: det gäller att beskriva, dokumentera och analysera en handlingsprocess från slutet av åttiotalet till mitten av nittiotalet. Förutom sekundärmaterial har Johansson begagnat rikligt med dokument och partitryck. Särskilt centralt står sig det intervju-material Johansson själv (delvis till-

sammans med en kollega) under en femårsperiod (1992-97) samlade in. Närmare hundratalet intervjuer genomfördes under denna period med företrädare för de berörda partierna samt för några av de viktigaste institutionerna i EU-systemet. De krav och problem som ansluter sig till elitintervjuer är alltså relevanta här.

Johansson identifierar en rad mekanismer som fungerade som katalysatorer, motiv och begränsande element i de undersökta processerna. Margaret Thatchers avgång som premiärminister avlägsnade ett viktigt hinder för ett närmande mellan konservativa och kristdemokratiska partier. Europeiska enhetsakten ledde till ett ökat behov av absoluta majoriteter i beslutsfattandet och påverkade därigenom de strategiska konstellationerna mellan partierna. EU:s förestående utvidgning hade en liknande effekt: det gällde att konsolidera partifältet till höger så att utvidgningen inte enbart skulle lända det socialistiska lägret till gagn.

Partiernas motiv knyts också ytterst till den förändring som enhetsakten och Maastrichtavtalet innebar för EU-institutionerna. Genom alliansen kunde partierna framför allt slå vakt om sitt inflytande i EU-systemet samt om sin handlingskapacitet. De gjorde alltså en avvägning mellan sin *handlingsfrihet* och *handlingskapacitet*.

En avvägning mellan i princip oförenliga hänsyn finner Johansson också när han analyserar begränsningarna för alliansen. Partier stod inför ett kongruensproblem i ideologiskt avseende, i det att de såg olika på den socio-ekonomiska dimensionen i sin ideologi, hade olika anknytning till den religiösa sfären samt olika ståndpunkt vad gällde ambitionerna i den europeiska integrationspolitiken. Trovärdigheten på den inrikespolitiska arenan lägger begränsningar för samarbetet med de övriga europeiska partierna. Att det brittiska konservativa partiet på senare tid velat markera ett avstånd till EPP har sin bakgrund i just detta. Johansson (s. 219):

This indicates that the domestic arenas of party politics have primacy over the European arenas and that party leaders - having to satisfy domestic constituencies and thereby play *two-level*, or *multi-level*, games - are *sovereignty-restrained* when building

transnational party alliances (kursiv i originalet).

Trots den begränsande effekt som nationell politik således har på transnationella partiallianser, menar Johansson att det finns en dynamik som med tiden arbetar för ett fastare partisamarbete. Det sker en kontinuerlig elitsocialisering på europeisk nivå; den skapar ett allt större förtroende och samarbete mellan centralt placerade partirepresentanter. Författaren kan således konkludera att hans material stöder några av de centrala argumenten i den neofunktionalistiska synen på integration.

Karl Magnus Johanssons avhandling förtjänar beröm i flera viktiga avseenden. Trots sina uppenbara insikter i konkreta parti- och personrelationer i Bryssel, Strasbourg och annorstädes i Västeuropa förlorar han aldrig siktet på de teoretiska frågorna. Han låter de teoretiska begreppen styra och sortera den empiriska redovisningen. Framför allt gör han dock ett grundligt och aktingsvärt försök att inte bara återkomma till teorin utan också *generalisera* teoretiskt i slutet av framställningen. Teorin blir inte bara en obligatorisk figuräkning; författaren vill även lämna ett eget teoretiskt bidrag.

För det andra är det klart att Johansson inte enbart gjort en stor empirisk arbetsinsats. Omfattningen av intervjuaterialet är sådan, att man kan tala om proportioner utöver de i avhandlingssammanhang normala. Det krävs både flit och en smula mod av en doktorand att konfrontera dessa skaror av slipade politiker i intervjusituationer.

Dessutom är avhandlingen språkligt och stilistiskt välskriven. Johansson skriver en flytande engelska som är tacknämligt fri från tung internationalpolitisk jargong. Han har dock tidvis en dragning åt det journalistiska.

På minussidan finner man för det första metoddiskussionen, som är alldeles för kort och oproblematiserad. Det skulle ha behövts betydligt mera analytisk information om hur intervjuobjekten valts ut och bearbetats. Vilka personer representerar vilka ståndpunkter och därigenom vilka potentiella tendenser och skevhet? Hur har den relativa betydelsen av olika in-

tervjuobjekt varierat? Finns här möjligen en skevhet sålunda att vissa åsiktsriktningar blir överrepresenterade på bekostnad av andra? Detta är helt centrala källkritiska frågor som Johansson egentligen förbigår med tystnad. Han talar mycket om partiernas och politikernas dubbla lojaliteter, men reflekterar inte över hur dessa problem eventuellt färgat av sig på deras intervjusvar. Det är svårt att komma från intrycket att många svarat så diplomatiskt och så till intet förpliktande som möjligt.

Delvis därför, delvis för att han aldrig specificerar begreppet kommer författaren gång på gång (t.ex. ss. 127, 128, 131, 137, 146, 214) fram till att "inflytande" var ett viktigt motiv för partiernas agerande. I vilken mån är detta ett resultat av att detta tämligen luddiga begrepp är *bekvämt* och *socialt acceptabelt* att använda utan att man för den skull behöver avslöja några eventuellt mera kontroversiella bevekelsegrunder?

En närliggande aspekt har att göra med vad som är deskriptivt återgivande av källmaterial och vad som är författarens analytiska konklusioner. På flera ställen (t.ex. ss. 116, 153) presenteras uttalanden där författaren källkritiskt sett drar väl höga växlar på materialet.

Inriktningen på teori är värd beröm, men det är synd att Johansson inte är beredd att låta teorierna tävla mera med varandra. Nu blir intrycket att alla teorier på sätt och vis har rätt och ingen fel. Det hade möjligen varit mera fruktbart att välja infallsvinklar som faktiskt delvis är oförenliga med varandra. Särskilt på grund av att de teoretiskt härledda analysredskapen är så allmänt förmlerade blir hans teoretiska bidrag inte särskilt väl specificerat.

Till följd av dessa omständigheter blir Johanssons slutsatser inte speciellt överraskande. Att personfrågor, EU:s institutionella utveckling och utvidgning samt balansgången mellan den nationella och europeiska arenan är viktiga faktorer som påverkat den undersökta europeiska partialliansen är troligen helt korrekt. Problemet är att knappast någon läsare torde bli förvånad över dessa slutsatser.

Särskilt när det gäller frågan om individuella ledares betydelse kunde Johansson f.ö. ha bortrat betydligt djupare både empiriskt och teore-

tiskt. Att Margaret Thatcher länge utgjorde ett hinder för samarbetet är givetvis sant. Författaren för emellertid ingen särskilt djuplodande diskussion om i vad mån det rörde sig om rena personfrågor eller klyftor beträffande politikens inriktning och innehåll.

Nu behöver inte dessa två aspekter på något vis utesluta varandra. Poängen är snarare attom Johansson hade gett sig in på en sådan diskussion hade han emellertid kommit en mera allmän mekanism in på livet. Såsom hans material klart visar är det det engelska konservativa partiet som är "problembarnet" för samarbetet mellan Europas högerpartier. Detta är inte enbart en reflektion av folkliga attityder till Europa i Storbritannien eller ens av de ideologiska skiljaktigheter Johansson grundligt beskriver. Det brittiska tvåpartisystemet är *konfrontationistiskt*, det driver politiska ledare gång på gång till tydliga ideologiska och ståndpunktsmässiga utfästelser. Bara på det viset kan de egna partiet profilera sig i val mot det rivaliserande partiet; och bara på detta sätt kan en ledarkandidat profilera sig mot konkurrenter i de egna partiet. Det är klart att representanter för ett sådant system blir besvärligare samarbetspartners än politiska ledare i flerpartisystem. Oavsett om en europakritisk eller europavänlig partiledare styr Storbritannien är det brittiska deltagandet behäftat med potentiell *instabilitet*.

Trots dess anmärkningar står det klart att Karl Magnus Johanssons avhandling "Transnational Party Alliances" med marginal fyller de krav som bör ställas på en avhandling i statsvetenskap. Han har gjort ett respektingivande dagsverk med det empiriska primärmaterial, han har kunnigt knutit detta till teoretiska resonemang, och han har presenterat arbetet på ett klart, logiskt och förvånansvärt lättläst sätt.

Lauri Karvonen

VICKI JOHANSSON: *Vem gör vad, när och var? Omsorgens organiseringsformer i kommunerna och kvinnors och mäns omsorgsarbetsdelning*. Göteborg. Publica. Norstedts Juridik AB.

Vicki Johanssons afhandling med titlen: *Vem gör vad, när och var? Omsorgens organiseringsformer i kommunerna och kvinnors och mäns omsorgsarbetsdelning* handlar om sammenhængen mellem den strukturelle organisering af den kommunale omsorg og fordelingen af omsorgsarbejdet i familierne, specielt med vægt på hvordan kvinder og mænd deler opgaverne i hjemmet. Det er børneomsorg for de 1-6 årige og ældreomsorg, der bliver undersøgt. Afhandlingen indgår i delprojektet: *Vælfærdens lokale produktion og fordeling inden for rammerne af Demokrati i forandring*.

Jeg betænkte mig ikke længe før jeg sagde ja til at opponere på afhandlingen, eftersom den hører til i den sjældne kategori, der både arbejder inden for feministisk teori og forvaltningsforskning, som jeg også selv gør — omend med andet empirisk og teoretisk fundament end afhandlingens. I det følgende gengiver jeg mit resumé af afhandlingen ved at opridse hovedspørgsmålene, redegøre for den anvendte fremgangsmåde og resultaterne. Dernæst følger de diskussionstemaer jeg tog op under selve oppositionen. Artiklen afsluttes med min samlede vurdering af afhandlingen, som blev fremført efter diskussionen.

Resumé

Afhandlingens to centrale spørgsmål er om der findes en sammenhæng mellem samfundets omsorgsstruktur og kvinder og mænds valg i forhold til at udføre familierelateret omsorgsarbejde? Og om omsorgsstrukturen præger kvinder og mænds holdninger (åsikter) til samfundets organisering af omsorgen?

Der bliver også spurgt til, hvilke organiseringsformer på kommunalt niveau der fremmer eller hæmmer en ligelig fordeling af det familierelaterede omsorgsarbejde. Spørgsmålet bliver formuleret som en hypotese, der skal testes. Endelig spørges til hvilke lokale, poli-

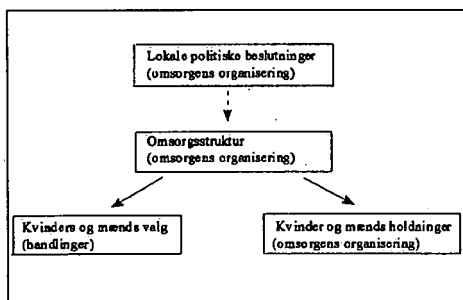
tiske beslutninger der påvirker omsorgsstrukturen og kønsarbejdsdelingen og på hvilken måde?

Afhandlingen er bygget op, så der først er en teoretisk diskussion med afsæt i feministiske teorier, dernæst en begrebslig diskussion af offentlig/privat dikotomien med afsæt inden for kommuneforskning men også med inddragelse af en bredere kreds af forskere, der arbejder med forholdet mellem stat, marked og civilsamfund. Jeg vil kort komme ind på de feministiske teorier og ellers vende tilbage til teorier og begreber i diskussionen.

I afhandlingen er udgangspunktet, at der er uligheder mellem kvinder og mænd. Forklaringen herpå hentes i 1970'ernes feministiske teorier, to-system-teorier, hvor afsættet er, at der eksisterer en kønsmagtsordning, fastholdt og reproduceret via patriarkatet og kapitalismen. Mænd exploaterer kvinders arbejds- og kærlighedskraft i lønarbejdet og ægteskabet. Dette er en teoretisk forklaring på, hvorfor kvinder udfører hovedparten af samfundets betalte og ubetalte omsorgsarbejde.

Et væsentligt udgangspunkt i afhandlingen er en antagelse om, at omsorgsstrukturen i en kommune, er – om ikke determinerende – så afgørende for kvinder og mænds valg og handlinger samt holdninger (åsikter). Desuden bliver politikens betydning betonet. Afhandlingens undersøgelsesmodel ser derfor ud som anført i figur 1. De lokale, politiske beslutninger er afgørende for, hvordan omsorgsstruktureres i en given kommune, hvilket igen påvirker kvinder og mænds valg og holdninger. Det er primært sammenhængen mellem omsorgsstrukturen samt kvinder og mænds handlinger og holdninger, der bliver undersøgt ved hjælp af data (jf. de fuldt optrukne pile i figur 1).

De centrale analytiske dimensioner, der indgår i afhandlingen er, en sontring mellem om det kommunale omsorgsarbejde er betalt eller ubetalt og/ eller udføres som kollektivt eller individuelt arbejde. Dimensionerne er begrundet i de feministiske teorier. De to sontringer bliver brugt til at klassificere de fem undersøgte kommuners omsorgsstruktur. De fem kommuner er hver især repræsentant

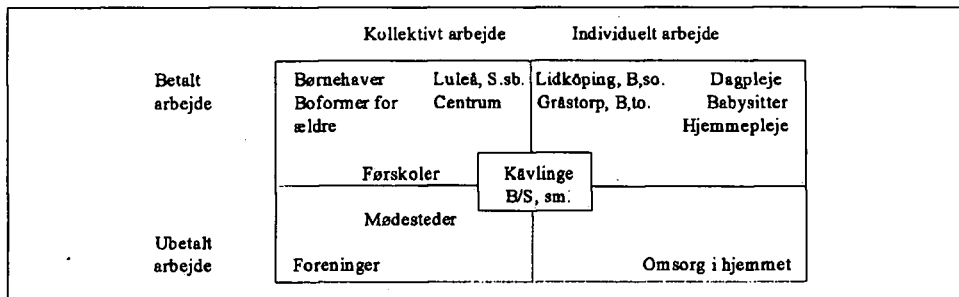

Figur 1 Afhandlingens undersøgelsesmodel (Johansson 1996: 76).

for én ud seks mulige kommunetyper, der er udviklet i projektet *Demokrati i förändring*. Ud fra officiel statistik, en spørgeskemaundersøgelse (postenkät) til omsorgsgiverne og interview med ansatte i kommunerne bliver de fem udvalgte kommuner indplaceret på følgende måde i forhold til de to sontringer:

Luleå og Gøteborg Centrum bliver karakteriseret som kollektive kommuner, da en stor del af omsorgsarbejdet udføres mod betaling og kollektivt, dvs. der er flere personer der arbejder sammen, som tilfældet er i fx børnehaver (daghem). Lidköping og Grästorps bliver betegnet som individuelle kommuner, eftersom en stor del af omsorgen udføres som ubetalt og individuelt arbejde i hjemmet, eller som individuelt, betalt arbejde, sidstnævnte kunne fx være som dagplejemor (dagamma). Endelig er der Kävlinge, der tidligere har haft en individuel omsorgsstruktur og nu bevæger sig i retning af kollektiv organisering af omsorgen. I figur 2 har jeg indplaceret kommunerne efter dimensionerne og angivet eksempler på omsorgsformerne. Desuden er angivet hvilken kommunetype, der er tale om ud fra inddelingerne fra *Demokrati i förändringsprojektet* samt den dominerende politiske observans i kommunestyret.

En væsentlig pointe er, at det er børneomsorgen, der danner grundlag for at kommunerne karakteriseres som individuelle eller kollektive, mens ældreomsorgen i alle kommuner er individuel. Det er ikke muligt for forfatteren at undersøge sammenhængen mellem kollektive eller individuelle kommunale omsorgsstrukturer og forskellig fordeling af omsorgen

Figur 2. Kategorisering af omsorgsformer og de fem undersøgte kommuner ud fra afhandlingens to centrale sondringer (betalt/ubetalt, kollektivt/individuelt arbejde).

Signaturforklaring: S= Socialdemokratisk, B= Borgerlig, sb= større stad, so= stad med omland, to= tætorter med omland, og sm= småstad.

i ældrehjemmene. Afsnittet om ældreomsorgen er derfor kort. Jeg koncentrerer mig som følge deraf om børneomsorgen.

Der er udsendt spørgeskemaer til 600 mødre og fædre til børn mellem 1 og 6 år i de undersøgte kommuner. Fordelingen af omsorgsarbejdet i familien bliver operationaliseret ved at spørge til hvem, der gør hvad og hvor ofte, når det gælder omsorgsarbejde, der er knyttet til omsorgsformer uden for hjemmet. Konkret er det følgende fem spørgsmål, der indgår i spørgeskemaet:

1. Hvem afleverer barnet?
2. Hvem henter barnet?
3. Hvem bliver hjemme, når barnet er sygt?
4. Hvem tager extra tøj med til omsorgsformen?
5. Hvem deltager i forældremøder?

Derudover er besvaret spørgsmål om uddannelse, arbejde, familiesammensætning samt om holdning til familierpolitiske reformer. For at kunne være sikker på, at det er omsorgsstrukturen der er af afgørende betydning for kønsarbejdsdelingen i familierne konstrueres et arbejdsdelingsindex ud fra de fire første spørgsmål (spørgsmål 1-4) således, at der efterfølgende skelnes mellem familier, hvor (a) kvinden gør mest, (b) kvinden og manden gør lige meget og (c) manden gør mest. Det undersøges derefter hvordan de tre familietyper ser ud i relation til forskellige variable så som uddannelsesnivea, kommunetype, arbejdets sektortilknytning og arbejdsomfang.

En sammenfatning af resultaterne angående børneomsorgen viser, at kvinder udfører hovedparten af de målte omsorgsopgaver. Den mest ujævne kønsfordeling finder man i individuelle kommuner, hvor en stor del af omsorgsarbejdet er individuelt og ubetalt. I modsætning til kollektive kommuner, hvor omsorgen er organiseret kollektivt og betalt. Derudover er det i de kollektive kommuner, man finder den mest positive indstilling til kvoteret forældreledighed og mindst positive indstilling til vårdnadsbidrag ("pengene følger barnet"), de to familierpolitiske reformer, der er spurgt til.

Det bliver konkluderet, at omsorgens organisering har reel betydning for menneskers handlinger, her fordeling af det familierelaterede omsorgsarbejde. Og jo mere omsorgsarbejde, der er organiseret uden for ægteskabsinstitutionen, desto mere ligeligt fordeles arbejdet i familien. Underforstået, der er relativt mest ligelige arbejdsfordeling i familier i kommuner, hvor omsorgsstrukturen er karakteriseret som kollektiv.

Endelig undersøges, hvilke politiske beslutninger, der er truffet om ændringer i omsorgsstrukturen i perioden 1990-93. Her er konklusionen, at beslutningerne fører til, at kommunerne bevæger sig fra kollektiv-til individuel organisering hvad angår børneomsorgen. Omend det også bliver fremhævet, at der bliver født flere børn og oprettet flere børnehavpladser, men ikke så mange, som fødselstallet stiger. I ældreomsorgen trækker de

politiske beslutninger i retning af at mindske efterspørgslen efter offentlig omsorg i en situation, hvor der bliver flere ældre, bl.a. ved at skære ned på service, så som rengøring og indkøb. Vicki Johansson konkluderer, at kollektivt organiseret omsorgsarbejde øger ligestillingen mellem kønnene, men de undersøgte politiske beslutninger trækker i modsat retning, dvs. mod individuel organisering.

Diskussionstemaer

Afhandlingens styrke ligger i at kombinere et fokus på omsorg, politiske beslutninger og ligestilling, hvilket er originalt. Derudover er det væsentligt, at det er omsorgsgiverne der bliver sat spotlys på, i modsætning til megen kommuneforskning, hvor man tager afsæt i modtagerne. Det er også en bedrift at kaste sig ud i at operationalisere og sætte kønsmagsordningen på tal. Endelig vil jeg fremhæve at afhandlingen er stringent, da forfatteren er tro mod undersøgelsesmodellen og den teoretiske forankring i de feministiske teorier. Resultaterne i afhandlingen giver således anledning til mange overvejelser. Som læser får man indblik i en problemstilling fra en ny vinkel og nye data. Samtidig rejser afhandlingen en række spørgsmål og problemer. Jeg har valgt at trække en række temaer frem til diskussion med afsæt i hvilke konsekvenser valgene og brugen af teorier, begrebsdefinitioner og undersøgelsesmetoder har haft.

Temaerne, som jeg har valgt at diskutere ud fra vedrører det teoretiske fundament og forståelsen af køn, operationaliseringen af ligestilling, strukturernes betydning samt politiske beslutninger og muligheder for forandring. Endelig er der en række spørgsmål, der vedrører metoden og fokus på omsorgsgivere. Jeg formulerer mine diskussionspunkter som oplæg til en faglig debat.

Teoretisk eklektisme eller syntese?

Allerførst er det nødvendigt at få klargjort hvilken status de forskellige teoretiske, feministiske bidrag har. Er der tale om at bidragene anvendes eklektisk – eller udformes implicit en syntese om kønsmagsordningen?

Afhandlingens væsentligste teoretiske fundament er afsættet i feministisk teori, der hviler på et historisk materialistisk grundlag. 1970'ernes teoretikere er valgt, fordi de tillægger kvinders arbejde større betydning end nutidens feminister. Der introduceres tre hovedforklaringer på opkomsten og fastholdelsen af kønsmagsordningen. Det er en omfattende diskussion i bogen. I afhandlingen er det to-systemteoriene, dvs. de materialistiske feminister, der anvender marxismen som metode til at undersøge kvinders undertrykkelse, der bruges. To retninger diskuteres, arbejds-kontrolteoretikerne, bl.a. repræsenteret af Heidi Hartmann, hvor det antages, at arbejdsdelingen mellem kvinder og mænd fører til ulighed. Og exploateringsteoretikerne bl.a. repræsenteret af Sylvia Walby, Christiñe Delphy og Anna Jónasdóttir.

Der argumenteres for, at eftersom omsorg, defineret som det arbejde der er nødvendigt for at individer og samfund kan overleve, er et relationelt fænomen, så er exploateringsteoriene bedst egnede som teoretisk fundament for afhandlingen. Hos nogle exploateringsteoretikere (Delphy og Jónasdóttir) er ægteskabet den institution, der muliggør mænds udnyttelse af kvinder. Mænd kan via ægteskabet tilegne sig kvinders arbejds- og kærlighedskraft, en tilegnelse der giver mænd øget autonomi, mere magt og større økonomisk råderum i samfundet i øvrigt. Fokus er på relationer mellem individer. Forfatteren er kritisk over for Walby, bl.a. kritiseres hun for at forankre kvinders underordning i kapitalismens funktionsmåde fremfor i patriarkatets. Alligevel refereres tilbage til Walby, der fremhæver patriarkatets deling mellem betalt og ubetalt arbejde som en væsentlig sondring i opbygningen af den analytiske ramme til kategorisering af kommunernes omsorgsstruktur.

Spørgsmålet er, om der er tilstræbt en syntese mellem Walby's fokus på udbytning af kvinders arbejde på systemniveau og Delphy's og Jónasdóttir's fokus på ægteskabet på individniveau? Og i givet fald hvordan de to tilgange supplerer hinanden og om de problemer med at koble mellem dem og operationalisere dem er løst?

Biologisk og socialt køn

Hvad er det for et syn på køn afhandlingen re-præsenterer? Udgangspunktet er som nævnt feministisk teori, der udgår fra at alle historiske samfund er patriarkalske, dvs. bygger på kvinders underordning. Tendentielt bliver synet på køn dermed biologisk, da der fokuseres på kvinder og mænd, jf. variablene i afhandlingens tabeller. Dvs. køn er noget vi har. Dermed bliver det vanskeligt, at kunne indfange *forskelle* mellem kvinder og *forskelle* mellem mænd. Det er i modsætning til det sociale køn, hvorved jeg forstår, hvordan det biologiske køn bliver tolket socialt på forskellig måde afhængig af den historiske kontekst. Vi er også et køn, køn er en social proces med varierende relationer mellem kvinder og mænd, og mellem kvinder til forskellige tider og kontekster (Nexø Jensen 1995: 28). Fx mener jeg at forskellige sociale, kulturelle, ideologiske og seksuelle kombinationer omkring kvinder og mænd kan komme til udtryk i forskelle i handlinger og holdninger omkring børneomsorg. En parallel til dette er forfatterens kritik af dikotomien offentlig-privat. En lang række definitioner på offentlig-privat diskuteres, men alle afvises med henvisning til, at de ikke indfanger flerdimensionaliteten. Dvs. de indfanger ikke, at der er flere privatheder, der er afgørende for, hvordan ændringer i den kommunale omsorg påvirker kvinder og mænd. Jeg mener heller ikke, at afhandlingen indfanger flerdimensionaliteten af køn, at kvinder ikke er ens, såvel som mænd ikke er ens, når der alene sondres mellem kvinder og mænd.

Det sociale køn anes nogle få steder i afhandlingen. I forbindelse med analysen af empirien, hvor det bliver testet hvad variabelen køn betyder for holdningen til kvoteret forældreledighed og vårdnadsbidrag, står at køn ikke har betydning – og er her biologisk funderet, underforstået – variabelen køn har ingen forankring i kvinder og mænds anknytning til omsorgsstrukturen (Johansson 1996: 134). Det anføres, at det sociale køn senere vil blive behandlet. Men hvor bliver det sociale køn af – og dermed muligheden for at indfange forskelle mellem kvinder og mænd – i afhandlingen?

Operationalisering af ligestilling

I afhandlingen er et skisma mellem definitionen på ligestilling og operationaliseringen af samme. Ligestilling defineres som et spørgsmål om at kvinder og mænd er fælles ansvarlige for – og udfører nødvendigt arbejde, har lige megen magt og materielle ressourcer (Johansson 1996: 18). Der påpeges interessante ting om ligestilling, f.eks. at mænds deltagelse generelt i omsorgsarbejdet er en central og nødvendig, men ikke tilstrækkelig forudsætning for ligestilling (Johansson 1996: 69). Det nævnes også, at de fem spørgsmål om arbejdsdelingen blandt kvinder og mænd i forbindelse med børneomsorgen ikke er et tilstrækkeligt mål for ligestilling – såvel som en spørgeskemaundersøgelse ikke er det mest velegnede instrument til at måle ligestilling med (Johansson 1996: 107). Tilsvarende påpeges, at kvinder og mænd har forskellig virkelighedssopfattelse i deres svar på de fem spørgsmål, eftersom mænd angiver at de laver mere end kvinderne anfører (Johansson 1996: 109ff). Men for det første er det ikke kvinder og mænd fra de samme familier, der har svaret på skemaerne. Der kunne f.eks. være tale om, at forskellige livsformer er repræsenteret, hvilket kan være en medvirkende forklaring på forskelle i kvinder og mænds svar.

For det andet er de fem – eller fire aktiviteter i arbejdsdelingsindexet ikke en dækkende beskrivelse af arbejdet og dermed af ligestilling mellem kvinder og mænd i familierne. Andre forhold kan spille ind på kønsarbejdsdelingen i hjemmet, fx hvem der laver mad, køber ind, vasker tøj og vasker bil, foretager reparationer og ordner have. Danske undersøgelser, der også inddrager tal for Sverige, viser at godt nok udfører kvinder fortsat mere arbejde i hjemmene end mændene, men afstanden er minimeret gennem årene, og er mindst i de yngre generationer. Skævheden minimeres ved stigende uddannelse og erhvervsfrekvens (Bonke 1995). Sidstnævnte betyder også, at jeg savner et livscyklusperspektiv, dvs. betydningen af alder. Og gerne suppleret med fx Ann-Dorte Christensens undersøgelse af værdiopfattelser i forskellige generationer, hvor det viser sig, at yngre mænds værdigrundlag er markedet og yngre

kvinders værdigrundlag er omsorg og det offentlige. Sidstnævnte kan give anledning til en forskellig opfattelse af arbejdsdelingen i hjemmet (Christensen 1996).

Definitionen af ligestilling set i forhold til operationalisering af samme stemmer for mig at se ikke overens. Og konsekvenserne heraf burde inddrages i afhandlingens konklusioner og afsluttende perspektivering.

Strukturernes betydning

I afhandlingen opfattes strukturer som den væsentligste forklaringsfaktor, når det handler om den eksisterende arbejdsdeling mellem kvinder og mænd i hjemmene. Det gælder den kommunale omsorgsstruktur og det gælder exploateringsteoretikernes forklaring på opretholdelse af kønsmagtsordningen. Det fremhæves flere gange, at strukturerne ikke er determinerende (i sidste instans), de udgør rammerne for hvilke handlerum og handlemuligheder kvinder og mænd har og benytter, hvilket er rimeligt nok. Men aktørernes handlemuligheder forsvinder tendentielt i afhandlingen.

Der er forskellige måder at synliggøre aktørernes handlemuligheder på. Jeg vil nævne tre eksempler på, hvordan aktører kan siges at træffe valg:

- Velfærdsøkonomiske begrundelser for en decentraliseret kommunestruktur er bundet til muligheden for den bedst mulige overensstemmelse mellem befolkningens præferencer og den offentlige politik, dvs. mellem udbud og efterspørgsel (Bogason 1992: 74ff). Af begrundelser kan nævnes: (a) Den enkelte borger vil afsløre sine sande præferencer, fordi der ved decentralisering er mindre "free rider" mentalitet, dvs. man ønsker ikke bare flere børnehavpladser til egne børn for samme betaling, når man kan se at flere pladser vil få skatten til at stige. (b) Udbuddet og udformningen af fx en omsorgsstruktur kan af kommunerne tilpasses borgernes præferencer, eftersom behovene varierer alt efter befolkningens økonomiske og sociale situation. (c) Endelig kan borgerne vælge at bo i den kommune der passer dem bedst (Tiebout-effekten), dvs. udbuddet varierer fra kommune til kommune og

befolkningen flytter derhen, hvor de kan få deres ønsker opfyldt. Velfærdsøkonomerne vil sige, at borgerne foretager aktive valg ud fra egne ønsker.

- Livsform kan også have betydning for, hvilken kommune man foretrækker eller hvilken behov man har for offentlig omsorg. I afhandlingen hævdes, at i de individuelle kommuner er den offentlige omsorgsstruktur utilstrækkelig til at dække de faktiske behov der er for børnepasning, det er grunden til at familien træder til. Men man kunne ligeså vel argumentere for, at man qua livsform fx vælger at bo tæt på sin egen familie, hvilket er nemmest i en lille kommune. Man foretrækker måske også at familien hjælper med børneomsorgen og har af den grund mindre behov for kollektiv, offentlig børnepasning. I større kommuner, hvor afstanden til familien kan være større, uddannelses- og erhvervsfrekvensen højere er behovet for og ønsker om offentlig, kollektiv børnepasning større. I en nyere dansk undersøgelse af forældreskab i 90'erne af Anne-Dorthe Hestbæk, baseret på 32 kvalitative interview med småbarnsfamilier viser det sig, at familierne foretrækker forskellige løsninger på det at have og passe børn, der kan kædes sammen med deres livsform (Hestbæk 1995).
- Arbejdslivs-familielivsrelationen er blevet sat på dagsordenen i nordisk regi i de senere år. Nogle arbejdspladser er åbenbart mere imødekommende end andre i forhold til at få arbejdsliv og familieliv til at passe sammen. I afhandlingen nævnes, at akademikere bedre kan flexe med arbejdstiden end andre kan. De muligheder arbejdspladsen giver den enkelte kan være en anden måde kvinder og mænds valg af arbejdsdeling i hjemmet bliver påvirket på.

I afhandlingen fremstår strukturerne som den væsentlige og afgørende faktor for kvinder og mænds fordeling af arbejdet i småbarnsfamilierne. Dermed fortøner aktørernes egne handlinger sig, og andre forklaringer på fakta udgår.

Politiske beslutninger og forandringspotentialer

I afhandlingen sondres mellem seks typer af politiske beslutninger, der *kan* træffes i kommunerne. Sondringen er interessant, men det fremgår ikke, hvor typologierne stammer fra. Jeg savner desuden refleksioner over udfordringen for samfundet, jf. afhandlingens indledende betragtninger om at man i lokalsamfundet både skal sørge for flere børn, flere ældre og flere arbejdsløse og forholde sig til en nedgang i de økonomiske ressourcer. Er det tilstrækkeligt at fortælle politikerne, at kollektiv omsorgsstruktur fremmer ligestilling, hvis der ikke er nok midler? Og skal man ikke differentiere tilbuddene afhængig af modtagerne?

Angående forandringspotentialer fremgår det af noten side 18, at der forskel på formel og reel ligestilling. Hvis nu politikerne valgte at øge mængden af kollektivt, betalt omsorgsarbejde vil vi så se et samfund med fuld ligestilling? Er der ikke andre forhold end den kommunale omsorgsstruktur, der påvirker ligestilling mellem kvinder og mænd? Kan kvinder og mænd fx intet gøre selv? Andre steder står der, at kvinder ikke er magtesløse, men hvilke forandringspotentialer har de i denne sammenhæng?

Metodespørgsmål

Jeg savner kommentarer til en række metode-relaterede problemer: Hvad betyder bortfaldet i spørgeskemaundersøgelsen for resultaterne? Hvilke begrænsninger er der ved brug af en spørgeskemaundersøgelse i forhold til de spørgsmål der ønskes besvaret? Hvad betyder fx antal børn i en familie for besvarelsene? Hvor forsvinder Centrum, Göteborg hen i gennemgangen?

I afhandlingen vælger forfatteren at fokusere på omsorgsgiverne og på ægteskabet som institution og ligestillingen her, men hvilke konsekvenser kan det have for ligestilling, at kvinder udfører hovedparten af det betalte omsorgsarbejde? Giver den type af lønarbejde frihed og autonomi til at kvinder kan få mere magt og indflydelse i samfundet som sådan?

I indledningen anføres, at man ikke kan generalisere ud fra fem kommuner, men i afslut-

ningen står at ræsonnementet indikerer at resultaterne fra undersøgelsen er generaliserbare. Begge udsagn kan ikke passe samtidig? Der er udvalgt fem *forskellige* kommunetyper (og muligvis fem meget forskellige kommunale, politiske kulturer). Kan det valg ikke være en medvirkende forklaring på forskelle i organisering af omsorgsstrukturen, repræsentation af forskellige livsformer og dermed forskellige opfattelser af kønsarbejdsdeling? Ville fundene ikke have haft mere vægt, hvis der inden for fem kommuner af samme type var variationer?

Vurdering

I den afsluttende, samlede vurdering vil jeg fremhæve, at afhandlingen er et vigtigt bidrag i relation til at operationalisere feministiske teorier og kønsmagtsordningen. Der er også tale om resultater der viser, at kommuneforskning vil kunne få et mere dækkende billede af den kommunale virkelighed ved at inddrage køn. Bl.a. ved at fokusere på omsorgsgivere og undersøge konsekvenser af politiske beslutninger for omsorgsstrukturen, og undersøge konsekvenser af forskellige former for privatisering af de kommunale opgaver for køn og fordelingen af omsorgsarbejdet i familierne. Det er samtidig interessant at få synliggjort mulige sammenhænge mellem politiske beslutninger og ligestilling i familierne. Endelig er der tale om en stringent opbygget afhandling, hvor forfatteren fastholder undersøgelsesmodellen og funderingen i feministiske teorier hele vejen igennem.

“Medaljen” har imidlertid også en bagside, hvor jeg finder, at der er nogle begrænsninger knyttet til afhandlingens undersøgelsesmodel og fremgangsmåde i øvrigt. Strukturerne bliver tendentielt determinerende, dvs. det er den kommunale omsorgsstruktur der bliver afgørende for fordelingen af omsorgsarbejdet i familierne. Dermed udelukkes andre måder at forklare fænomenet på, fx betydningen af livsform, uddannelse, den politiske kultur i kommunen og endelig bliver det vanskeligt at pege på, hvordan aktørerne kunne handle og forandre deres situation. Operationaliseringen af ligestilling kunne også være mere nuance-

ret, da det er et begrænset mål på ligestilling at undersøge arbejdsdelingen ud fra fire (fem) aktiviteter knyttet til at aflevere og hente barn, passe sygt barn og huske ekstratøj til omsorgsformen. Endelig ville det være ønskværdigt med flere refleksioner over de begrænsninger strukturen og operationaliseringen af ligestilling giver i forhold til resultaterne. Ikke mindst i en situation, hvor forfatteren anbefaler bestemte politiske beslutninger, er det vigtigt at pege på mulige konsekvenser af beslutningerne for forskellige grupper af mennesker.

Hanne Nexø Jensen

Referencer

- Bogason, P, 1992. *Forvaltning og stat*. Hemning. System.
- Bonke, J, 1995. Arbejde, tid og køn – i udvalgte lande. København. Socialforskningsinstituttet, rapport nr. 4.
- Christensen, A, 1996. *Kønnetts politisk-kulturelle betydninger*. Paper, Nordiska Statsvetarkongressen, arbejdsgruppe Køn og politik, Helsingfors.
- Hestbæk, A, 1995. *Forældreskab i 90'erne*. København. Socialforskningsinstituttet, rapport nr. 5.
- Johansson, V, 1996. *Vem gör vad, när och var? Omsorgens organiseringsformer i kommunerna och kvinnors och mäns omsorgsarbetsdelning*. Göteborg. Publica.
- Nexø Jensen, H, 1995. Forvaltning i et kønsperspektiv, GRUS 47, 25-40.

PAUL RAMSDEN: *Learning to Teach in Higher-Education*. London 1992. Routledge.

Min erfarenhet av att undervisa i statsvetenskap består av ett par hundra timmar tämligen traditionellt upplagda föreläsningar huvudsakligen inom området politisk teori. Mina specialområden har varit Hobbes, Locke, J. S. Mill, Rawls, Nozick samt något litet om Jeremy Bentham. Varje år har jag omarbetat föreläsningsmanuset för att ta hänsyn till nya forskningsrön och egna lärdomar, och ge presentationen en mer logisk struktur. Själva föreläsningen har gått till på det viset att studenterna (ett nittiototal) har bänkat sig med anteckningsblock och penna för att lyssna,

och förhoppningsvis också lära. Själv har jag intagit platsen längst fram, vid tavlan, och levererat min mer eller mindre logiska presentation av dagens ämne (t.ex. John Stuart Mills syn på yttrandefrihet). Efter ca en timma och femtio minuter (med avbrott för rast) lämnas ett utrymme för frågor från auditoriet. Vanligen är det en eller två studenter som undrar över något, kanske för att de verkligen är intresserade av att veta, eller kanske för att de tycker att tystnaden blir pinsam. Ibland undrar ingen över någonting alls.

Som lärare brukar jag känna mig rätt så nöjd efter föreläsningen. Puh! Tiden gick rätt snabbt och jag fick med alla viktiga punkter och nu är det bara tentan kvar. Mycket bättre än så kan man inte gå igenom Mill på två timmar inför nittio studenter. Man får vara nöjd: Fast då minns jag hur det var att vara student, och sitta av ett oändligt antal långa, tråkiga föreläsningar. Som student upplevde jag alltid två timmar som fyra timmar, och det spelade föga roll hur beläst, rolig eller tränad i overhead-hantering föreläsaren än var. Efter någon halvtimma var jag alltid borta. Så är det förresten även nu, jag har oerhört svårt att hålla intresset uppe under föreläsningar som jag ibland får för mig att bevista.

En central tes i pedagogikforskaren Paul Ramsdens bok *Learning to Teach in Higher Education* är att vi bara kan lära oss att undervisa bättre genom att betrakta undervisningen från de studerandes synvinkel. Hur de studerande bär sig åt för att lära sig något borde tjäna som utgångspunkt för all undervisning. I en experimentbetonad studie uppvisade studenter olika strategier vid inläring. Några koncentrerade sig på att memorera fakta och detaljer. Dessa studenter uppgav att de sällan hade tid att tänka igenom betydelsen av det lästa, att de hade svårt att se sammanhangen i det de läste och att de kom ihåg saker och ting bäst om de koncentrerade sig på den ordning i vilken de presenterats på föreläsningen. Men några studenter gick till väga på ett annat sätt. De försökte hela tiden relatera det de just läste med annat de läst och med vardagsnära situationer. De ansträngde sig för att förstå det de läste, snarare än memorera det, och ställde frågor till sig själva under tiden de läste. Föga överraskande klarade sig den se-

nare gruppen betydligt bättre vid examination än den förra. Dessa studenter upplevde också sin studiesituation mer positivt än de som uppvisade en s.k. ytstrategi vid inläring. Och Ramsden har ju rätt: lärande ska vara lustfyllt – "there is no rule against hard work being fun"!

Jag antar att merparten av alla lärare i högre undervisning önskar att deras studenter ska inta en djupstrategi vid inläring, att de ska förstå sammanhang och kunna tillämpa sina kunskaper på verkliga problem snarare än memorera fakta som de sedan reproducerar på tentan, i värsta fall med exakt samma ordalydelse som på föreläsningarna! Men hur många har egentligen satt sig ned och funderat på hur de ska åstadkomma detta hos sina studenter? Ramsden tecknar i sin bok tre idealtyper av undervisningsperspektiv. Enligt det första innebär undervisning att överföra information eller kunskap från lärare till studenter, i något slags enkel kommunikationsmodell. Enligt det andra innebär undervisning att organisera aktivitet hos studenterna, sätta dem i arbete, ordna seminarier och diskussioner. Ju aktivare studenter, desto bättre inläring, är tanken. Enligt det tredje, som är det perspektiv som Ramsden menar borde prägla undervisning som syftar till kvalitativ inläring, innebär undervisning att på olika sätt *möjliggöra* inläring för de studerande. Själv har jag nog, i likhet med de flesta, haft det första synsättet på undervisning. Bollen ligger helt hos studenten; föreläsaren presenterar exempelvis Thomas Hobbes politiska teori, och det är helt och hållet upp till den enskilde studenten vilken inlärningsstrategi han/hon väljer (förmår välja). Möjligen kan man hoppas att studenterna förändras (mot djupinläring) ju längre fram i sina studier de kommer. Lyckas studenterna dåligt på tentan är det nog tyvärr ovanligt att läraren frågar sig vad som kan ha gått snett i kommunikationen mellan lärare och student, eller hur man skulle kunna förändra kursen så att studenterna lyckas bättre. Det vanliga är istället att beklaga studenternas låga nivå och oförmåga att lära sig något. Här handlar utläring och inläring om två skilda saker. Enligt detta synsätt ska studenterna inte ha alltför mycket hjälp i sina studier; de ska klara sig på egen hand och inte matas med silversked.

Det tredje perspektivet på undervisning ter sig mer sympatiskt. Här handlar undervisning om att förändra de studerandes uppfattningar i något för ämnet centralt avseende. Man kan börja med att fundera över vilken ny tanke man vill förmedla till sina studenter under kursens gång. Hur vill jag förändra deras förutfattade begrepp om politik, demokrati, normativa politiska idéer etc.? Har jag ingen sådan ambition, utan begränsar undervisningen till att gälla sådant som förvaltningens organisering på statlig, regional, respektive lokal nivå, kanske jag bör fundera ett tag till. Nästa steg är att tänka ut hur jag kan förmedla denna tanke till studenterna. Här kommer kursens mål in. Ramsden menar att det är ytterst viktigt att på ett klart sätt förklara för studenterna vad de förväntas lära sig på kursen, och då inte i form av intetsägande rubriker som "grundläggande kunskaper om politiska ideologier" eller liknande. Vill jag att studenterna ska använda sig av en djupstrategi vid inläringen, och utveckla kritisk förmåga och annat fint, måste jag redan i kursplanen klargöra för studenterna att ytstrategier inte kommer att ge resultat. På den här kursen är det inte meningen att man ska plugga in en rad viktiga fakta/forskningsresultat om det svenska politiska systemet, utan att meningen är att förstå hur olika centrala begrepp och företeelser hänger samman.

Som lärare måste man inse betydelsen av att en viss inlärningsattityd inte är något den studerande *har*, utan att inlärningsattityden representerar vad ett inlärningspensum *är* för den studerande. Uppfattas kursen i sin helhet på ett visst sätt får det konsekvenser för vilken attityd till inläringen (djup- eller yt-) den studerande kommer att inta. Konkret: om arbetsbördan är stor, med en omfångsrik litteraturlista och täta undervisningstillfällen, om kursplan och kurs-examination ser ut att premiera faktakunskaper (som olika jävsregler i kommunstyrelsen eller vad en lång rad tänkare i den politiska idéhistorien har tänkt om olika saker) kommer en helt normal, rationell student att anlägga en ytstrategi som beskrivits ovan.

Först när man har gjort klart för sig själv vad det är man vill lära ut till sina studenter är det någon idé att fundera på metoder. Hur kan man

föreläsa bättre? Ramsdens svar är enkelt: föreläs mindre!! Föreläsningar anses i allmänhet vara det mest ekonomiska sättet att undervisa stora grupper av studenter på. Ekonomiskt för vad? Studenterna sitter i de flesta fall helt passiva under föreläsningen, och somnar efter trettio minuter; "an excellent basis for surface approaches", menar Ramsden. Genom en rad konkreta exempel visar han att seminariediskussioner, handledningar, presentationer och övningar inte alls behöver vara mer resurskrävande än traditionella föreläsningar. Och om det nu var ekonomiskt att undervisa i föreläsningar: "are we really defending a teaching method that leads to poor learning?"

God undervisning, som syftar till att underlätta och uppmuntra djupstrategier vid inläring, implicerar också en annorlunda syn på examination, eller utvärdering av studenternas framsteg i kursen. Ramsden menar att "assessment is fundamentally about helping students to learn and teachers to learn about how best to teach them". Hur åstadkommer man det, då? Knappast genom en traditionell "skrivsalstenta", där syftet är att kontrollera de studerandes kunskaper efter genomgången kurs för att kunna sätta ett betyg. Sällan eller aldrig får studenten någon respons på sina svar – utöver en enkel siffra. Det säger sig självt att dessa studenter inte lär sig något genom examinationen. De kontrolleras, och kan känna sig relativt nöjda om de får godkänt eller högre betyg, förmodligen ganska vilnsna om de får underkänt. Många bryr sig inte om att ta reda på vad som inte var bra, och varför. Eller hur det hade kunnat göras bättre. Vän av ordning invänder nu att det vore en omänsklig uppgift att skriva kommentarer på ett hundratal tentor – det skulle ta veckor. Det är en tänkvärd invändning. Ramsden har några förslag. Om man frångår det traditionella tentaskrivandet, kan man låta studenterna kritisera/utvärdera varandras arbeten eller uppgifter. Säkert lär sig den studerande en hel del på det. Man kan också låta den studerande lämna in en uppgift, och ge den ett ytterst kort omdöme, och därefter låta honom eller henne ge självkritik och bedöma kvaliteten på självinsikten.

Ramsden förespråkar också s.k. modellsvar: läraren borde veta hur ett bra svar på frågan ska

se ut, åtminstone på ett ungefär. Studenterna kan då själva jämföra sina svar med modellsvaret, och lära sig något på det sättet. Modellsvar är en knepig metod för feedback, och jag är inte helt och hållet beredd att köpa Ramsdens argument här. På en viss typ av frågor kan man nog säkert ange svar, och då inte bara på rena faktafrågor, utan också på frågor som syftar till att undersöka graden av förståelse. Men det finns också en typ av frågor till vilka det kan finnas flera olika sätt att förstå ett fenomen, som alla är "rätt". I själva modellsvaret ligger ett slags inbyggd signal till studenterna: det finns ett svar på frågan som är rätt. I en viss mening finns det kanske det, men om det som ska examineras inte är faktakunskaper (i vilket land var Marx född?) utan förståelse av sammanhang (jämför Marx och Mills syn på frihet) blir "modellsvar" mer tveksamt ur pedagogisk synpunkt.

Många och mycket hos Ramsden påminner om tankar som statsvetare finner på närmare håll. Lennart Lundquist har betonat vikten av att låta de studerande redan från första terminen lära sig att tänka själva, granska befintliga fakta och resultat och kunna ta fram ny kunskap (se *Det vetenskapliga studiet av politik*, Studentlitteratur 1993). Både i sin syn på mål för den statsvetenskapliga utbildningen, metoder för undervisning och syn på examination syftar Lundquist på det som Ramsden kallar djupstrategier vid inläring. Lundquists syn på utbildningen i statsvetenskap (och andra ämnen också, förmodar jag) kopplad med Ramsdens syn på undervisning och inläring bildar en fruktbar syntes för alla som strävar efter att göra sina kurser mer intressanta för sig själva och för de studerande. Visst, det är ingen lättköpt väg som pekas ut. Att inta Ramsdens tredje perspektiv på undervisning kräver oerhört mycket mer av lärare. Men vore det inte mycket mer stimulerande att försöka? Kanske vore det en väg att komma bort ifrån undervisning som en nödtvungen plikt, och en väg till att se undervisning som den professionella verksamhet den borde vara?

Anna-Maria Blomgren